

الگوی برای نگارش طرح رساله دکتری در حوزه نسخه‌شناسی و حدیث (نمونه موردی: بررسی و تحلیل نسخه‌های خطی کتاب الغیبة اثر شیخ طوسی)

کاظم استادی^۱

مرتضی عبادی گلشن^۲

چکیده

پرویزال حاضر (طرح تفصیلی دکتری)، نمونه‌ای است به روش بررسی میدانی، برای بررسی نسخ خطی و نیز پژوهش کتابخانه‌ای، با تحلیل اطلاعات شکلی نسخه‌ها و برخی از محتوای موجود در نسخ خطی و کتاب‌های مرتبط موضوعی که جهت آشنایی دانشجویان دکتری رشته‌های قرآن و حدیث ارائه می‌شود و قرار است ضمن آن به مسئله «بررسی و تحلیل نسخه‌های خطی کتاب الغیبة اثر شیخ طوسی» پرداخته شود. محمد بن حسن طوسی در تمام فنون فقهی، اصولی، کلامی، تفسیری، حدیثی و رجال‌شناسی شیعیه مهارت داشت. یکی از مهم‌ترین آثار شیخ طوسی، کتاب الغیبة است که از منابع بسیار مهم کنونی درباره غیبت امام دوازدهم شیعیان و مسأله مهدویت است. تا کنون پژوهش مستقل و هماهنگی پیرامون تمامی نسخه‌های خطی الغیبة و بررسی آن، صورت نگرفته است؛ بنابراین لازم است تا نسخه‌های خطی این کتاب مورد بررسی و تحلیل قرار گیرند و همه نسخه‌های خطی به صورت یک‌جا و هم‌زمان فهرست‌نویسی جدید و تبارشناسی و تجزیه و تحلیل شوند، تا به این پرسش‌ها پاسخ داده شود: ۱. تعداد نسخ خطی الغیبة طوسی چه مقدار و چگونه هستند؟ ۲. آیا نسخ خطی الغیبة شیخ طوسی، تفاوت‌های مهمی با هم دارند که بتوان آنها را تفکیک و تحلیل خاصی نمود؛ و این تفاوت‌ها چگونه هستند؟ ۳. تبارشناسی نسخه‌های خطی موجود الغیبة، نشان از چند نسخه مادر برای این کتاب خواهد داد؟ ۴. چه اطلاعات آماری پیرامون «موارد شکلی»، «جغرافیای کتابت و انتقال»، «قدمت و اصالت» از نسخ خطی الغیبة قابل ارائه است؟

کلیدواژه‌ها: طرح نسخه‌شناسی، مهدویت، تاریخ تشیع، تبارشناسی نسخ خطی، الغیبة، شیخ طوسی.

*. تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۱۷، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۵.

۱. کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه قرآن و حدیث (kazemostadi@gmail.com)

۲. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشگاه قرآن و حدیث (mortezaeg86725@gmail.com)

مقدمه

یکی از مهم‌ترین دل‌مشغولی‌های دانشجویان ارشد و دکتری در رشته‌های گوناگون تحصیلی، «انتخاب موضوع و مسئله» و نگارش «طرح اجمالی و تفصیلی» یا همان پروپوزال است. تهیه و نگارش طرح اجمالی و تفصیلی دوره دکتری، قواعد و اصول خاص و مشخصی دارد که با دانستن و رعایت آن‌ها، با کمترین میزان وقت و فشار فکری، می‌توان این مرحله بسیار مهم را با موفقیت طی نمود.

البته بسیاری از دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی، یک‌سری آیین‌نامه‌ها و قوانین اختصاصی برای نوشتن پروپوزال دکتری مرکز خود وضع و ابلاغ نموده‌اند که دانشجویانشان لازم است آن‌ها را رعایت کنند؛ اما اغلب این «قوانین، دستورالعمل‌ها و شیوه‌های معمول پروپوزال‌نویسی» درباره جزئیات و ساختار شکلی طرح هستند و در کلیات طرح، تفاوت چندانی با اصول پروپوزال‌نویسی رایج در رشته‌های همسان خود ندارند. بنابراین، دانشجویان هر دانشگاه یا مؤسسه آموزش عالی، باید ابتدا و پیش از آغاز نوشتن طرح ارشد یا دکتری، آیین‌نامه اختصاصی دانشگاه محل تحصیل خود را با دقت مطالعه و درباره محتوا و روند انجام آن، با افراد باتجربه و استادانشان مشورت نمایند.

اما پس از این مرحله، داشتن یک الگوی مناسب جهت تدوین و نگارش طرح تفصیلی دکتری، می‌تواند بسیار کارساز و کمک‌کننده باشد. بنابراین، برای ارائه یک طرح تفصیلی در هر رشته تحصیلی، مطالعه و تأمل در الگوهای استاندارد آن رشته، حائز اهمیت است. به همین مناسبت، در نوشتار پیش‌رو، برای آن دسته از دانشجویان دوره دکتری رشته «قرآن و حدیث» و نیز «احیاء نسخ خطی اسلامی»، الگویی به عنوان نمونه ارائه شده تا این عزیزان با توجه به این الگو، بتوانند طرح تفصیلی دکتری خود را بهتر نگارش نمایند.

طرح تفصیلی این مقاله با عنوان «بررسی و تحلیل نسخه‌های خطی کتاب الغیبة اثر شیخ طوسی»، دارای این ساختار و عناوین است: ۱. مقدمه؛ ۲. موضوع پروژه؛ ۳. اهمیت، پیشینه، نوآوری؛ ۴. پرسش‌های پژوهش؛ ۵. ساختار و فهرست؛ ۶. روش‌شناسی تحقیق؛ ۷. برنامه کاری و ابزارهای تحقیق؛ ۸. کتاب‌شناسی و منابع.

کتب و

سال ششم
شماره ۱۲
پاییز ۱۴۰۳

۱. تبیین طرح

محمّد بن حسن طوسی (م ۴۶۰ ق) ملقب به شیخ الطائفة است که بزرگان رجال شیعه، وی را با القابی همچون: «شیخ اعظم، جلیل القدر، ثقه، عین، صدوق، عظیم المنزل، عارف بالأخبار» ستوده‌اند. طوسی از شاگردان ممتاز شیخ مفید (م ۴۱۳ ق) و سید مرتضی (م ۴۳۶ ق) بوده و در تمام فنون فقهی، اصولی، کلامی، تفسیری، حدیثی و رجالی مهارت داشت؛ به طوری که در رأس مکتب تشیع در قرن پنجم هجری قرار گرفت و شهرتی بسیار پیدا نمود، مخصوصاً زمانی که به خواست خلیفه عباسی، القائم بامر الله (حکومت ۴۲۲-۴۶۷ ق)، کرسی تدریس علم کلام در جهان اسلام به او واگذار شد. شیخ طوسی مدت طولانی در بغداد اقامت داشت اما در پی برخی حوادث فرقه‌ای، بغداد را به مقصد نجف ترک کرد و در آن‌جا حوزه شیعی ای را بنیان نهاد که بیش از هزار سال ادامه یافته است (برای آگاهی بیشتر، ر.ک: امین‌عاملی، ۱۴۰۶: ۱۶۰/۹؛ نیز: دوانی، ۱۳۶۲: سراسرمتن؛ جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۲: مقالات شرح حال).

شیخ طوسی آثار بسیار زیادی را در حوزه‌های مختلف علوم اسلامی - شیعی، تألیف نموده که برخی نویسندگان، آثار علمی وی را بیش از دویست مجلد برشمرده‌اند و البته دو کتاب مهم از کتب اربعه شیعه امامیه نیز از تألیفات اوست. فهرستی از آثار شیخ در کتاب الفهرست خود وی، و نیز در الفهرست نجاشی و در معالم العلماء ابن شهر آشوب موجود است. برخی از آثار شیخ طوسی عبارت‌اند از: تهذیب الأحکام، الاستبصار، الأمالی، المبسوط، العده، التبیان، الفهرست و الغیبه (ر.ک: طوسی، بی‌تا: ۲۸-۱۴، مقدمه آقا بزرگ تهرانی).

یکی از مهم‌ترین آثار شیخ طوسی، کتاب الغیبه است که درباره غیبت امام دوازدهم شیعیان (متولد ۲۵۵ ق) است و از منابع بسیار مهم کنونی در مسئله مهدویت در میان شیعیان امامیه است. شیخ طوسی، در مقدمه کتاب خود، انگیزه‌اش از تألیف این کتاب را اجابت درخواست استادش بیان کرده است که از وی خواسته بوده تا کتابی در باب غیبت صاحب الزمان علیه السلام بنویسد و در آن، از سبب غیبت آن امام و علت طولانی شدن غیبتش و بررسی موانع ظهور آن حضرت بحث نماید و به شبهات مخالفان و طعنه بدخواهان پاسخ دهد.

چاپ نسخه کنونی کتاب الغیبه، در هشت فصل با این شرح تنظیم شده است: ۱. اثبات ضرورت وجود امام معصوم در هر عصری و امام عصر بودن امام دوازدهم که در ضمن آن

دیدگاه دیگر فرقه‌های شیعه مانند کیسانیه، ناووسیه، واقفیه و فطحیه رد شده و به شبهات مخالفان پاسخ داده شده است؛ ۲. درباره ولادت امام دوازدهم و اثبات آن به وسیله دلیل عقلی و روایت‌های تاریخی؛ ۳. اخبار کسانی که امام دوازدهم را دیده‌اند، ولی او را نشناخته‌اند؛ ۴. درباره معجزاتی از امام مهدی علیه السلام که بر صحت امامت وی در عصر غیبت دلالت دارد؛ ۵. ذکر عواملی که مانع ظهور حضرت مهدی علیه السلام هستند؛ ۶. ذکر اخبار سفیران امام در عصر غیبت؛ ۷. درباره عمر امام مهدی علیه السلام و برخی از نشانه‌های پیش از ظهور و قیام امام مهدی؛ ۸- اوصاف و مقامات حضرت مهدی علیه السلام و سیره وی (ر.ک: طوسی، ۱۴۱۱: فهرست).

۲. موضوع پروژه (روش نسخه‌شناسی)

قدم اول در استفاده و زلال‌سازی تراث اسلامی - شیعی، فهرست‌نویسی اجمالی نسخ خطی است که اعظم این کار با تلاش فهرست‌نگاران صبور، تقریباً به ثمر نشسته است. این قدم ابتدایی، با تجمیع عناوین فهرس کتابخانه‌های مختلف در یک مجموعه، به صورت «فهرستگان نسخ خطی»، به عنوان قدم دوم، کامل گشته است (ر.ک: درایتی، ۱۳۹۱). اما باید توجه داشت که فهرست‌های کنونی، فقط مواد خامی هستند که مشکلات فراوانی دارند؛ از جمله آنها این که، فهرست‌های موجود، اطلاعات کاملی از نسخ خطی ارائه نداده‌اند و در موارد بسیاری، این اطلاعات، غیردقیق و در برخی موارد، نادرست یا غیرهمخوان هستند.

بنابراین، اکنون که این فهرس خام در دسترس هستند، لازم است تا در قدم دوم، نسخه‌های خطی یک اثر و کتاب، به صورت «یکپارچه، متمرکز و دقیق»، از نو فهرست‌نویسی گردند تا تفاوت‌های غیر تحریری و به تعبیر دیگر، «مدل‌های نسخ خطی»^۱ یک عنوان کتاب، مشخص شوند. مثلاً، وقتی تمامی نسخه‌های خطی کتاب منسوب به سلیم بن قیس، «یک جا، هم‌زمان و هماهنگ»، بررسی جدید گردیدند، مشخص شد که این نسخه‌ها، مدل‌های مختلف و تفاوت‌های فاحشی باهم دارند (ر.ک: استادی، ۱۳۹۹: ۱۴۵/۹۹-۱۸۸).

۱. اگر از یک کتاب، چندین گروه نسخه خطی با اختلافات ساختاری و متنی فاحش وجود داشته باشد که فراتر از تفاوت‌های جزئی تحریری باشند، از آن به عنوان «مدل» می‌توان یاد کرد. به عبارت دیگر، هر مدل از یک عنوان کتاب، ساختاری مشابه هم دارند که هر مدل، خود دارای نسخه‌های خطی متعدد با تحریرهای مختلف هستند.

قدم سوم در نسخه‌شناسی و پالایش تراث اسلامی - شیعی، «تبارشناسی» نسخ خطی یک عنوان کتاب است. با این کار، مشخص خواهد شد که «نسخه مادر» در یک مدل و نسخ مادر در مدل‌های متعدّد از یک کتاب، چه تعدادی هستند و آیا وفور نسخه‌های خطی یک اثر، سیاهی‌لشکر هستند و یا این که نسخ مادر متعدّدی از یک کتاب در دسترس هستند که می‌توانند اصالتِ تواتری اثر را در پیشینه خود نشان دهند؟ برای مثال، وقتی هر بیست نسخه خطی یک اثر، تبار واحد داشته باشند و به یک نسخه مادر برگشت داده شوند و نسخ مادر دیگری از این اثر در دسترس نباشد (ر.ک: استادی، ۱۴۰۲ الف؛ همو، ۱۴۰۰)؛ به این معناست که این کتاب، از لحاظ اصالتِ نسخه‌ای، به تاریخ ماقبل خود، «خبر واحد نسخه‌ای» است و فاصله این خبر واحد تا زمان تألیف کتاب، وضعیت «ارسال نسخه‌ای» آن اثر را برای ما تبیین می‌نماید.

با توجه به آن چه گذشت، اکنون لازم است تا کتاب الغیبة منسوب به شیخ طوسی، مورد بررسی و تحلیل نسخه‌های خطی آن قرار گیرند و همه نسخه‌های خطی به صورت یک‌جا و هم‌زمان فهرست‌نویسی جدید و تبارشناسی و تجزیه و تحلیل شوند.

۳. اهمیت، پیشینه و نوآوری

بررسی نسخ خطی یک اثر به صورت هم‌زمان و تبارشناسی نسخ خطی، ثمرات فراوانی دارد؛ برای نمونه، سیر تغییرات و دستبردها و تحریفات نسخ خطی مشخص می‌شوند که با توجه به آن، می‌توان تحلیل‌های تاریخی - مذهبی مشخصی را تبیین نمود. یا مثلاً، در برخی از موارد، به وسیله تبارشناسی نسخ خطی یک اثر، می‌توان تحولات هویتی مؤلف و نام و انتساب اثر را کشف و حل و فصل نمود.

آثار و مقالات متعدّدی درباره بررسی محتوایی یا معرفی کتاب الغیبة شیخ طوسی وجود دارد که هر کدام به جنبه‌هایی از این کتاب، توجه داشته‌اند. برای نمونه:

صبائی، مهدی، (۱۳۹۱ش)، بررسی مهدویت در آثار شیخ طوسی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم حدیث.

احمدی کچایی، مجید، (۱۳۹۳ش)، «تحلیلی بسترشناسانه درباره کتاب الغیبة شیخ

طوسی»، پژوهش‌های مهدوی، ش ۱۰، ص ۶۱-۸۲.

براری، محمد، (۱۳۹۵ش)، «منبع شناسی روایات علائم ظهور در کتاب الغیبه شیخ طوسی» پژوهش‌های مهدوی، ش ۱۷، ص ۱۴۵-۱۶۲.
معرفت، محمد، (۱۳۹۶ش)، «تحلیل مصدرشناختی احادیث الغیبه طوسی»، انتظار موعود، ش ۵۷، ص ۲۸-۵.

اما هیچ‌کدام به بررسی نسخه‌های خطی این کتاب نپرداخته‌اند. تنها اثری که به برخی از نسخه‌های خطی توجه داشته، تصحیح چاپ الغیبه (سال ۱۴۱۱ق) توسط آقایان عباد الله طهرانی و علی احمد ناصح است که چهار نسخه خطی را معیار تصحیح و چاپ کتاب الغیبه قرار داده است. جدای از این، در کتاب فهرستگان نسخ خطی ایران، حدود بیست و دو نسخه از الغیبه را به صورت اختصاری معرفی شده است (ر.ک: درایتی، ۱۳۹۱: ۴۸۳/۲۳) که از تجميع و خلاصه‌کرد فهرس کتابخانه‌های دارای نسخه خطی الغیبه ایجاد شده است.

بنابراین، تا کنون پژوهش مستقل و هماهنگی درخصوص تمامی نسخه‌های خطی الغیبه و بررسی آن، صورت نگرفته است و نوشته حاضر، اولین پژوهش در بررسی هم‌زمان تمامی نسخ خطی الغیبه شیخ طوسی است.

۴. پرسش‌های پژوهش

با توجه به آنچه گذشت، به عنوان یکی از آثار مهمی که لازم است نسخ خطی آن فهرست تجمیعی شوند، کتاب الغیبه شیخ طوسی است. بنابراین باید در پژوهش‌هایی بررسی شود که:

- ۱-۴. تعداد نسخ خطی الغیبه طوسی چه مقدار و چگونه هستند؟
- ۲-۴. آیا نسخ خطی الغیبه شیخ طوسی، تفاوت‌های مهمی با هم دارند که بتوان آنها را تفکیک و تحلیل خاصی نمود و این تفاوت‌ها چگونه هستند؟
- ۳-۴. تبارشناسی نسخه‌های خطی موجود الغیبه، نشان از چند نسخه مادر برای این کتاب خواهد داد؟

۴-۴. چه اطلاعات آماری درباره «ویژگی‌های شکلی»، «جغرافیای کتابت و انتقال»، «قدمت و اصالت» از نسخ خطی الغیبه قابل ارائه است؟

درباره این سؤالات و پس از تحقیقات اولیه، می‌توان فرضیه‌های «جزئی، اختصاصی

و متمرکزی» عنوان نمود؛ اما اکنون و اجمالاً فرضیه‌های کلی‌تری قابل طرح هستند که برخی از آنها عبارت‌اند از:

یک. با توجه به پژوهش نسخه‌شناسی کتاب الغیبه نعمانی که در سال‌های جدید انجام شده، و در آن مشخص شده که کتاب، دارای نسخه‌های اندکی است (ر.ک: استادی، ۱۴۰۲ الف: ۹۷-۱۳۴) و البته بیش‌تر نسخ خطی آن متعلق به قرن دهم به بعد هستند (همو، ۱۴۰۲ ب: ۱۸۹-۲۰۸)، به نظر می‌رسد که وضعیت نسخ الغیبه طوسی نیز بر همین منوال باشد. دو. همچنین، با توجه به جغرافیای منطقه تألیف الغیبه طوسی، به نظر می‌رسد که نسخ مادر موجود این اثر، متعلق به منطقه عراق و شام باشند که در دوره‌های متأخر و جدید، به حوزه‌های حدیثی ایران راه یافته‌اند.

۵. ساختار و فهرست

نگارنده با توجه به مطالعات مقدماتی که درباره این پژوهش انجام داده، فهرست زیر را جهت ساختار پایان‌نامه پیشنهاد می‌دهد:

۱-۵. کلیات (شامل: مقدمه، اهداف پژوهش، سؤالات و پیشینه پژوهش و محدودیت‌های پیش‌رو).

۲-۵. فهرست نسخه‌های خطی کتاب الغیبه به ترتیب تاریخ فرضی.

۳-۵. تبارشناسی نسخه‌های خطی

۴-۵. راستی‌آزمایی پژوهشی، درباره تاریخ کتابت نسخه‌ها.

۵-۵. کشف و بررسی قدیمی‌ترین نسخه خطی کتاب الغیبه.

۶-۵. کشف مدل‌های تحریرهای مختلف نسخه‌های خطی الغیبه.

۷-۵. بررسی وضعیت اسناد ابتدایی نسخه‌های خطی.

۸-۵. ارائه نمودارها و جداول حاصل از اطلاعات به‌دست آمده از نسخه‌های خطی.

۹-۵. تجزیه و تحلیل مدل‌ها و نیز اطلاعات حاصله از نسخه‌های خطی.

۱۰-۵. نتیجه و ارائه نظریه.

۶. روش‌شناسی تحقیق

این پژوهش به روش بررسی میدانی نسخ خطی و نیز پژوهش کتابخانه‌ای، با تحلیل

اطلاعات شکلی نسخه‌ها و برخی از محتوای موجود در نسخ خطی و کتاب‌های مرتبط موضوعی انجام خواهد شد.

۷. برنامه کاری پژوهشگر و ابزارهای تحقیق

با توجه به سوابق پژوهشی که نگارنده داشته و نسخه‌های خطی برخی از کتاب‌های دیگری که مورد بررسی قرار داده است، مدت زمان و مراحل انجام پروژه این پژوهش جدید، این‌گونه ارزیابی، برنامه‌ریزی و انجام خواهد شد:

۱-۷. مرحله اول

جستجو و تهیه لیست و فهرست اجمالی (شناسنامه‌ای) تمامی نسخه‌های خطی کتاب الغیبة، در فهرس نسخ خطی کتابخانه‌های ایران و جهان و نیز برخی از ارجاعات منابع مختلف مرتبط که به ذکر مشخصات نسخ خطی پرداخته‌اند (زمان مورد نیاز: ۲ ماه).

۲-۷. مرحله دوم

بازدید حضوری از نسخه‌های خطی شناسایی شده در کتابخانه‌ها (در حد امکان و نزدیکی مسافت) و فیش‌برداری حضوری و فهرست‌نویسی اجمالی با الگوی واحد از نسخه‌ها و نیز، تهیه عکس و تصویر نسخه‌های خطی مورد نظر (زمان مورد نیاز: ۴ ماه).

۳-۷. مرحله سوم

بررسی دقیق تصاویر صفحات نسخه‌های خطی و تطبیق فصول و مطالب کتاب در آنها و نیز علامت‌گذاری شاخصه‌های نسخ و یادداشت‌های موجود در نسخه‌ها (زمان مورد نیاز: ۶ ماه).

۴-۷. مرحله چهارم

فهرست‌نویسی جدید و کامل (با الگوی واحد و منظم) از نسخه‌های خطی شناسایی شده (زمان مورد نیاز: ۴ ماه).

۵-۷. مرحله پنجم

دسته‌بندی داده‌ها و نیز جدول‌بندی اطلاعات به دست آمده از فهرست‌نویسی نسخه‌ها، همانند نمونه‌های پیوست از آثار دیگر (زمان مورد نیاز: ۳ ماه).

خلاصه وضعیت نسخه‌های خطی کتابی که المسترشد خوانده می‌شود					
تاریخ	مکان	کتابخانه	کد	کاتب	نام مؤلف در نسخه
۱۰۷۳	خوانسار	کتابخانه حوزه علمیه ولی عصر (ع)	۴۸۰	محمد کاظم رفیع‌الدین الاردکانی الیزدی	افتادگی در ابتدای نسخه (نویس شده)
۱۰۹۵	نجف (بغداد)	کتابخانه شوشتریها (منتقل شده)	۸۹۰	نامشخص	افتادگی در ابتدای نسخه
۱۱ ق	نجف (بغداد)	کتابخانه شوشتریها (منتقل شده)	۸	نامشخص	افتادگی در ابتدای نسخه (نویس شده)
۱۳۴۷	نجف	مکتبه الامام امیرالمؤمنین العامة	۹۵	شیر محمد الهمدانی	نسخه مادر، در ابتدا افتادگی داشته قال ابو جعفر محمد بن جریر بن رستم بن یزید الطبری
۱۳۴۹	نجف	مکتبه آیه الله الحکیم (نسخه ۱)	۴۴۳	محمد السماوی	نسخه‌های مادر افتادگی در ابتدا داشته‌اند محمد بن جریر بن رستم الطبری قال ابو جعفر محمد بن جریر بن رستم بن یزید الطبری
۱۳۴۹	مشهد	کتابخانه قدس رضوی (نسخه ۱)	۷۹۴۳	محمد حسین ارموی	نسخه‌های مادر افتادگی در ابتدا داشته‌اند محمد ابن جریر ابن رستم الطبری الامامی قال ابو جعفر محمد بن جریر بن رستم بن یزید الطبری
۱۳۵۰	نجف	مکتبه السید محمد صادق بحر العلوم	۹۲/۲	محمد صادق آل بحر العلوم	نسخه‌های مادر افتادگی در ابتدا داشته‌اند محمد بن جریر بن رستم بن یزید الطبری قال ابو جعفر محمد بن جریر بن رستم بن یزید الطبری
۱۳۵۱	مشهد	کتابخانه قدس رضوی (نسخه ۲)	۷۹۴۲	عبدالله الصریزی	نسخه‌های مادر افتادگی در ابتدا داشته‌اند محمد بن جریر الطبری قال ابو جعفر محمد بن جریر بن رستم بن یزید الطبری
۱۳۵۱	نجف	مؤسسه کاشف الغطاء العامة	۴۴۴	حسن الخراسان	نسخه‌های مادر افتادگی در ابتدا داشته‌اند محمد ابن جریر ابن رستم الطبری الامامی قال ابو جعفر محمد بن جریر بن رستم بن یزید الطبری
۱۳۵۶	نجف	مکتبه آیه الله الحکیم (نسخه ۲)	۶۷	عبدالمطلب الطعان	نسخه‌های مادر افتادگی در ابتدا داشته‌اند محمد بن جریر ابن رستم بن یزید الطبری الامامی قال ابو جعفر محمد بن جریر بن رستم بن یزید الطبری

جدول وضعیت اسناد ابتدایی نسخه‌های خطی الغيبة					
ردیف	تاریخ	کتابخانه	شماره دسترسی	وضعیت سند اصلی	سند شجاعی
۱	۵۷۷	کتابخانه آستان قدس رضوی (نسخه ۱)	۱۷۵۴	بدون سند	- گروه الف، ۲۱ بایی
۲	قرن ۱۰	کتابخانه آستان قدس رضوی (نسخه ۲)	۱۷۵۴	آغاز افتادگی دارد	- متن بسیار ناقص است و نوع نامشخص
۳	قرن ۱۰	مکتبه آية الله الحكيم العامة	۲۱۱۳	آغاز افتادگی دارد (از نوع بی سند)	گروه الف، ۲۱ بایی؛ هماهنگ با نسخه کهن
۴	قرن ۱۰	کتابخانه ملک (نسخه ۱)	۲۶۷۱	آغاز افتادگی دارد (از نوع بی سند)	گروه الف، ۲۱ بایی؛ هماهنگ با نسخه کهن
۵	۱۰۷۷	کتابخانه ملک (نسخه ۲)	۳۶۱۷	ابن القنابی از البجلي	- [البجلي] گروه ب (۲۶ بایی = ۱+۲۵)
۶	۱۰۸۶	کتابخانه آستان قدس رضوی (نسخه ۳)	۲۵۰۳۳	بدون سند	گروه الف، ۲۱ بایی؛ از روی نسخه کهن نگارش شده
۷	۱۱۰۹	کتابخانه درلوی شیخه کرمان	۲۳۳/۱	آغاز افتادگی دارد (از نوع بی سند)	گروه الف، ۲۱ بایی؛ هماهنگ با نسخه کهن
۸	۱۲۶۱	کتابخانه آيت الله مرعشي (نسخه ۱)	۱۰۴۰۴/۳	ابن القنابی از البجلي	- [القنابی] ظاهرأ گروه ب، ۲۶ بایی
۹	۱۲۷۹	کتابخانه آيت الله مرعشي (نسخه ۲)	۱۷۰۶۵	ابن القنابی از البجلي	- [القنابی] ظاهرأ گروه ب، ۲۶ بایی
۱۰	۱۲۸۸	کتابخانه مجلس شورا (نسخه ۱)	۷۰۵۲	ابن القنابی از البجلي	- [القنابی از البجلي] گروه ب، ۲۶ بایی
۱۱	۱۲۸۹	کتابخانه دانشگاه تهران	۵۷۸/۱	ابن القنابی از البجلي	شجاعی نونویس ظاهرأ گروه ب، ۲۶ بایی
۱۲	۱۲۹۰	کتابخانه آيت الله مرعشي (نسخه ۳)	۱۳۸۹۱	ابن القنابی از البجلي	شجاعی نونویس [القنابی] ظاهرأ گروه ب، ۲۶ بایی
۱۳	۱۲۹۶	کتابخانه مجلس شورا (نسخه ۲)	۱۰۰۳۷/۳	بدون سند	- گروه الف، ۲۱ بایی؛ هماهنگ با نسخه کهن
۱۴	قرن ۱۳	کتابخانه ملی	۴۳۵۰	آغاز افتادگی دارد (از نوع ابن قنابی)	- گروه ب (۲۶ بایی = ۱+۲۵)
۱۵	قرن ۱۳	کتابخانه آيت الله گليايگانی (نسخه ۱)	۲۳۷/۹	بدون سند	- گروه ۵ (تعداد باب نامشخص)
۱۶	۱۳۰۱	کتابخانه آيت الله مرعشي (نسخه ۴)	۱۱۰۱۴	بدون سند	شجاعی نونویس گروه الف، ۲۱ بایی؛ هماهنگ با نسخه کهن
۱۷	۱۳۰۵	مکتبه آية الله کاشف الغطاء	۱۷۶۷۷	ابن القنابی از البجلي	شجاعی نونویس گروه ب، ۲۶ بایی
۱۸	۱۳۰۸	کتابخانه آستان قدس رضوی (نسخه ۴)	۳۲۹۶۷	ابن القنابی از البجلي	شجاعی نونویس [القنابی] گروه ب، ۲۶ بایی
۱۹	۱۳۱۰	کتابخانه آستان قدس رضوی (نسخه ۵)	۵۱۷۹۳	ابن القنابی از البجلي	شجاعی نونویس [القنابی] ظاهرأ گروه ب، ۲۶ بایی
۲۰	۱۳۳۰	کتابخانه آيت الله گليايگانی (نسخه ۲)	۷۸۴/۲	بدون سند (سند نونویس شده)	شجاعی نونویس قنابی از بجلی نونویس شده: گروه ج، یعنی ۲۱ بایی که تبدیل شده به ۲۶ بایی
۲۱	قرن ۱۴	کتابخانه آستان قدس رضوی (نسخه ۶)	۳۱۷۴۳	ابن الفنايی از النجلی	- [ابن القنابی از البجلي] گروه ب، ۲۶ بایی
۲۲	قرن ۱۴	کتابخانه آستان قدس رضوی (نسخه ۷)	۲۶۷۲۹	ابن القنابی از النجلی	شجاعی نونویس [ابن القنابی از البجلي] گروه ب، ۲۶ بایی
۲۳		مکتبه الامام اميرالمؤمنين العامة	۱۰۳	-	-

۶-۷. مرحله ششم

تجزیه و تحلیل داده‌ها بر اساس «دسته‌بندی» و «جدول‌بندی‌های» انجام شده قبلی، همچون: «تبارشناسی نسخ» و «نشانه‌گذاری نسخه‌های مادر» و نیز «اختلافات ساختاری نسخ» یا «مشکلات قابل توجه نسخه‌ها» و «بررسی شکلی اسناد و راویان کتابت نسخ» و ... (زمان مورد نیاز: ۵ ماه).

۷-۷. مرحله هفتم

مطالعات جنبی کتابخانه‌ای بر روی آثار مرتبط با پژوهش (مثلاً: آثار دیگر شیخ طوسی، منابع مهدویت و غیبت یا نسخ خطی کمال‌الدین شیخ صدوق و غیبت نعمانی و ...) و یادداشت‌برداری استنادات مورد نیاز (زمان: ۶ ماه).

۸-۷. مرحله هشتم

تدوین و نگارش نهایی رساله (زمان مورد نیاز: ۶ ماه).
برای انجام تمامی این مراحل، جدای از هزینه تهیه برخی از نسخه‌های خطی (که این هزینه، چندان قابل توجه نیست)، داشتن یک عدد لپ‌تاپ و تسلط بر برنامه‌های ورد و فتوشاپ، لازم است.

همچنین قابل ذکر است که با توجه به عدم پشتیبانی کامل هوش‌های مصنوعی از خط عربی (مخصوصاً خطوط در کتابت‌ها و استنساخ‌های نسخ خطی)، فعلاً نمی‌توان از هوش مصنوعی در «خوانش دقیق، خط‌شناسی، تبارشناسی نسخ و نیز تاریخ‌گذاری نسخه‌ها» استفاده قابل قبولی نمود؛ بنابراین، همه این امور لازم است به صورت سنتی و بر اساس «تجارب شخصی پژوهشگر» و نیز «راهنمایی و بهره‌وری از اساتید فن» انجام گیرند.

۸. کتاب‌شناسی و منابع طرح

جدای از ملاحظه حضوری نسخه‌های خطی یا عکس آنها، منابع زیر نیز احتمالاً مورد استفاده یا استناد قرار خواهند گرفت:

۱. حسینی اشکوری، احمد، (۱۳۹۷ق)، دلیل المخطوطات، قم: المطبعة العلمية.
۲. درایتی، مصطفی، (۱۳۹۰-۱۳۹۴ش)، فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا)، تهران: کتابخانه ملی.

۳. درایتی، مصطفی، (۱۳۹۹ش)، معجم المخطوطات العراقية، تهران: کتابخانه ملی.
۴. درایتی، مصطفی، (۱۴۰۴ش)، فهرستواره نسخه‌های خطی فارسی و عربی موجود در شبه‌قاره (هند، پاکستان و بنگلادش)، آماده نشر.
۵. شوشتری، محمدتقی، (بی‌تا)، الاخبار الدخيلة، تهران: مكتبة الصدوق.
۶. شوشتری، محمدتقی، (۱۴۲۴ق)، قاموس الرجال، قم: مؤسسة النشر الاسلامی.
۷. طوسی، محمد بن حسن، (۱۳۷۶ق)، التبیان فی تفسیر القرآن، بیروت: داراحیاء التراث العربی.
۸. طوسی، محمد بن حسن، (۱۳۷۷ش)، کتاب الخلاف فی الفقه، تهران: بی‌نا.
۹. طوسی، محمد بن حسن، (۱۳۸۲ق)، اختیار معرفة الرجال، قم: آل‌البيت.
۱۰. طوسی، محمد بن حسن، (۱۳۸۷ق)، المبسوط فی فقه الإمامیة، تهران: المكتبة المرتضویة.
۱۱. طوسی، محمد بن حسن، (۱۳۹۰ق)، تهذیب الأحکام، به کوشش: حسن خراسان، تهران: بی‌نا.
۱۲. طوسی، محمد بن حسن، (۱۴۱۱ق)، الغیبة، تحقیق: عباد الله طهرانی و علی احمد ناصح، قم: دارالمعارف الإسلامیة.
۱۳. طوسی، محمد بن حسن، (۱۴۱۱ق)، مصباح المتعجل، بیروت: مؤسسه فقه الشیعه.
۱۴. طوسی، محمد بن حسن، (۱۴۱۴ق)، الأمالی، قم: دارالثقافة.
۱۵. طوسی، محمد بن حسن، (۱۴۱۴ق)، الرسائل العشر، قم: مؤسسة النشر الإسلامی.
۱۶. طوسی، محمد بن حسن، (۱۴۱۵ق)، رجال طوسی، به کوشش: جواد قیومی اصفهانی، قم: جامعه مدرسین.
۱۷. طوسی، محمد بن حسن، (۱۴۲۰ق)، الفهرست، تحقیق سید عبدالعزیز طباطبائی، قم: مكتبة المحقق الطباطبائی.
۱۸. طوسی، محمد بن حسن، (بی‌تا)، الإستبصار، قم: نشر معارف.
۱۹. طهرانی، آقا بزرگ، (بی‌تا)، الذریعة إلى تصانیف الشیعة، قم: اسماعیلیان.
۲۰. فهرست نسخ خطی کتابخانه آستان قدس رضوی.
۲۱. فهرست نسخ خطی کتابخانه آیه الله مرعشی.

۲۲. فهرست نسخ خطی کتابخانه جمعیت نشر فرهنگ.
۲۳. فهرست نسخ خطی کتابخانه سپهسالار (شهید مطهری)
۲۴. فهرست نسخ خطی کتابخانه علامه طباطبائی
۲۵. فهرست نسخ خطی کتابخانه قدیم آستان قدس رضوی.
۲۶. فهرست نسخ خطی کتابخانه کاشف الغطاء العامة.
۲۷. فهرست نسخ خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی.
۲۸. فهرست نسخ خطی کتابخانه مدرسه فیضیه.
۲۹. فهرست نسخ خطی کتابخانه مرکز احیاء میراث اسلامی.
۳۰. فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی ایران.
۳۱. فهرست نسخ خطی مکتبه الامام الخوئی.
۳۲. فهرست‌واره نسخه‌های خطی کتابخانه امیرالمؤمنین علیه السلام.

کتابنامه

۱. استادی، کاظم، (۱۳۹۹)، «معرفی نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس»، میراث شهاب، ش ۹۹، ص ۱۴۵-۱۸۸.
۲. _____، (۱۴۰۰ش)، «معرفی و بررسی کهن‌ترین نسخه خطی الغیبة منسوب به نعمانی»، انتظار موعود، دوره ۲۱، ش ۷۵.
۳. _____، (الف ۱۴۰۲ش)، «معرفی نسخه‌های خطی کتاب الغیبة نعمانی»، پژوهش‌های مهدوی، ش ۱۲ (۴۵)، ص ۹۷-۱۳۴.
۴. _____، (ب ۱۴۰۲ش)، معرفی و تحلیل نسخه‌های خطی کتاب الغیبة منسوب به نعمانی، پژوهشنامه مطالعات نسخ خطی، دوره ۱، ش ۲، ص ۱۸۹-۲۰۸.
۵. امین‌عاملی، سیدمحسن، (۱۴۰۶ق)، اعیان الشیعة، تحقیق: حسن الامین، بیروت: بی‌نا.
۶. آقابزرگ تهرانی، محمدمحسن، (۱۴۳۰ق)، طبقات اعلام الشیعة، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۷. جمعی از نویسندگان، (۱۳۹۲ش)، طوسی‌پژوهی (مجموعه مقالاتی در بررسی آراء، احوال و آثار شیخ طوسی)، به کوشش: مهدی کمپانی زارع، تهران: خانه کتاب تاریخ.

۸. درایتی، مصطفی، (۱۳۹۱ش)، فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا)، تهران: کتابخانه ملی.
۹. دوانی، علی، (۱۳۶۲ش)، سیری در زندگی شیخ طوسی، تهران: هزاره شیخ طوسی و مؤسسه انتشاراتی امیرکبیر.
۱۰. طوسی، محمد بن حسن، (۱۴۱۱ق)، کتاب الغیبة، قم: دار المعارف الاسلامیة.
۱۱. طوسی، محمد بن حسن، (بی‌تا)، النهایة فی مجرد الفقه و الفتاوی، بیروت: دار الکتاب العربی.

